

Maisemarakenteen muutokset Halikonjokilaakson kulttuurimaisemassa

Kandidaatintyö
15.5.2019

Hilja Léman

Aalto-yliopisto
Taiteiden ja suunnittelun korkeakoulu
Maisema-arkkitehtuurin koulutusohjelma

Tekijä Hilja Léman

Työn nimi Maisemarakenteen muutokset Halikonjokilaakson kulttuurimaisemassa

Laitos Arkkitehtuurin laitos

Koulutusohjelma Maisema-arkkitehtuuri

Ohjaaja Varpu Mikola, Silja Laine

Vastuupettaja Ranja Hautamäki

Vuosi 2019

Sivumäärä 25

Kieli suomi

TIIVISTELMÄ

Suomessa on vuonna 1995 annettu periaatepäätös 156 valtakunnallisesti arvokkaasta kulttuurimaisema-alueesta. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan Halikonjokilaakson arvokkaan kulttuurimaiseman maisemarakenteen muutoksia viimeisimmästä jääkaudesta nykyhetkeen. Lisäksi koostetaan maisemansuojeluun liittyviä tekijöitä, jotka vaikuttavat maiseman tulevaisuuden kuvaan. Tutkimuksen tavoitteena on koostaa tiivis perustietopaketti kyseisestä maisema-alueesta kiinnostuneille. Tutkimus voi mahdollisesti toimia myös pohjana maankäytön suunnittelulle tulevaisuudessa Halikonjokilaakson alueella.

Tämä tutkimus on toteutettu kirjallisuustutkielmana. Tutkielma alkaa luvulla historiasta, joka käsittelee maiseman perusrungon syntymistä Halikonjokilaaksossa. Samassa luvussa käsitellään myös merkittäviä rakennettuja kulttuuriympäristöjä ja perinnemaisemia. Historian selvitys johdattaa nykyhetken tarkasteluun, joka käsittelee Halikonjokilaakson maiseman ominaispiirteiden luonnehdintaa nykyhetkessä. Luvussa on poimintoja myös alueella suoritetuista inventoinneista ja kyseisen kulttuurimaiseman arvoista. Viimeiseksi käsitellään maiseman mahdollisia uhkia sekä maisemansuojelun tärkeyttä.

Kulttuurimaisemilla on pitkä historia, jonka aikana luonnon elementit ja kulttuuri ovat muovanneet maisemasta ainutlaatuisen. Halikonjokilaakso sijaitsee eteläisessä Suomessa, josta jää on ensimmäisenä poistunut ja jonne ensimmäiset ihmiset ovat saapuneet. Nykyistä maisemaa luonnehtivat laajat alavat pellot, joista nousevat metsäiset mäennyppylät. Maisemaa rikastuttavat hyvin säilynyt vanha rakennuskanta, kartanomiljööt, laiduntavat eläimet sekä paikoin monimuotoiset luonnon lehdot. Viime vuosikymmeninä maisemaa ovat muuttaneet alueella tai sen reunoilla erilaiset suuren mittakaavan rakennushankkeet, kuten moottoritie ja tuulivoimalat. Rakennushankkeiden ja maaseudun elinvoimaisuuden myötä maisemansuojelu ja -hoito ovat vähitellen nousseet ihmisten tietoisuuteen. Ihminen, joka luonnonmaisemia on aikoinaan toiminnallaan alkanut muokata, on viime kädessä myös se, joka nykyisin ja tulevaisuudessa pystyy kulttuurimaisemista huolehtimaan.

SISÄLLYS

Tiivistelmä

1 Johdanto	1
2 Yleistä	2
2.1 Tutkimuskohteen sijainti	2
2.2 Termien määritelmät	2
3 Historia	4
3.1 Maiseman perusrungon syntyminen	4
3.2 Kulttuuri muuttaa maisemaa	5
3.3 Merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt ja perinnemaisemat	7
4 Nykyhetki	11
4.1 Halikonjokilaakson maiseman luonnehdinta nykyään	11
4.2 Halikonjokilaaksossa tehtyjä selvityksiä ja inventointeja	13
4.3 Kulttuurimaiseman arvot	14
5 Tulevaisuus	15
5.1 Kulttuurimaiseman uhat	15
5.2 Suojelualueet Halikonjokilaaksossa	17
5.3 Maisemansuojelu jatkossa	19
6 Johtopäätökset	20
Lähteet	22

1 JOHDANTO

Kulttuurimaisemat ovat elinympäristömme, jossa luonnon elementit ja ihmisen kädenjälki kohtaavat. Ne voidaan karkeasti jakaa kaupunkiympäristöihin ja maaseutuihin, ja niistä Suomessa suurin osa edustaa jälkimmäistä. Vuonna 1995 valtioneuvosto antoi periaatepäätöksen valtakunnallisesti arvokkaista maisema-alueista, joita ympäristöministeriön maisema-alueryhmä listasi 156. Arvokkaat maisema-alueet osoitetaan maakuntakaavassa ja ne on otettava huomioon maankäytön suunnittelussa (Hirvonen ym. 2016, 14). Yksi näistä alueista on Salossa sijaitsevat Uskelan- ja Halikonjokilaaksot.

Ympäristöministeriö valmistelee parhaillaan esitystä, jonka tavoitteena on saada valtioneuvoston päätös uusista valtakunnallisesti arvokkaista maisema-alerajauksista, jotka korvaisivat vanhan listauksen. Esityksen pohjaksi toteutettiin päivitysinventointi vuosina 2010–2015, jossa todettiin 183 aluetta. (Linkola ym. 2018, 9–14.) Jos uudet alueet aikanaan hyväksytään, Halikonjokilaakson maisema-alueesta tulisi oma alueensa.

Halikonjokilaakson kulttuurimaisemaa koskevaa yleisselvitystä ei ole ennen tehty. Erilaisia tutkimuksia ja inventointeja on kuitenkin tehty runsaasti Varsinais-Suomessa, Salon seudulla ja Halikossa, ja jotkin niistä koskevat osittain kulttuurimaiseman aluetta. Yksi tällainen tutkimus on vuosina 2000–2004 Turun maakuntamuseon, Varsinais-Suomen liiton, Lounais-Suomen ympäristökeskuksen sekä Salon seudun kuntien yhteistyössä toteutettu Salon seudun rakennettu kulttuuriympäristö ja maisema -projekti (SARAKUM-projekti). Sen tavoitteena oli tuottaa perustietoa koko alueen rakennetusta ympäristöstä ympäristönhoidon ja matkailun tueksi (Silander 2005, 4.)

Maisemanhoitoon liittyvä suunnitelma on tehty maisema-alueen jokilaaksoon, minkä tiimoilta vuonna 2006 julkaistiin Lounais-Suomen ympäristökeskuksen kooste Halikonjoen luonnonhoidon yleissuunnitelmasta. Työn tavoitteena oli koostaa rekisteri, jonka avulla pystytään kohdentamaan hoitoon liittyvää neuvontaa ja tukemaan hoidon aloittamista kohdealueen maanomistajille (Ikonen ym. 2006, 5.)

Tässä tutkimuksessa selvitän, kuinka Halikonjokilaakson kulttuurimaiseman elementit ovat syntyneet ja kehittyneet sekä kuinka niitä hoidetaan ja suojellaan, jotta maisema säilyy tulevaisuudessakin arvokkaana. Tutkimukseni tavoitteena on koostaa tiivis yleiskatsaus Halikonjokilaakson kulttuurimaiseman maisemallisesta kehityksestä aina viimeisimmästä jääkaudesta nykyhetkeen ja lisäksi tarkastella tulevaisuuden näkymiä.

Tämä on kirjallisuustutkielma. Tutkimus jakautuu kolmeen osioon: historiaan, nykyhetkeen ja tulevaisuuteen. Ensimmäinen luku tutkii kulttuurimaiseman kehitystä maisema-alueella viimeisimmän jääkauden jälkeen niin luonnollisista kuin kulttuurisistakin näkökulmista. Tutkin, miten maiseman luonnolliset muodot ovat syntyneet ja kuinka ensimmäiset kylät ja pellot sijoittuivat maisemaan. Käsittelen myös lyhyesti alueella sijaitsevia arvokkaita rakennettuja kulttuuriympäristöjä. Toinen luku keskittyy kulttuurimaiseman luonnehdintaan ja arvoihin. Kolmas luku pohtii, mitä muutosuhkia maisemalla on nyt tai tulevaisuudessa, ja kuinka sen arvokkuutta suojellaan jatkossa.

2 YLEISTÄ

2.1 Tutkimuskohteen sijainti

Tutkimuskohde sijaitsee lounaisessa Suomessa, Varsinais-Suomen Salon kaupungin alueella entisessä Halikon kunnassa.

2.2 Termien määritelmät

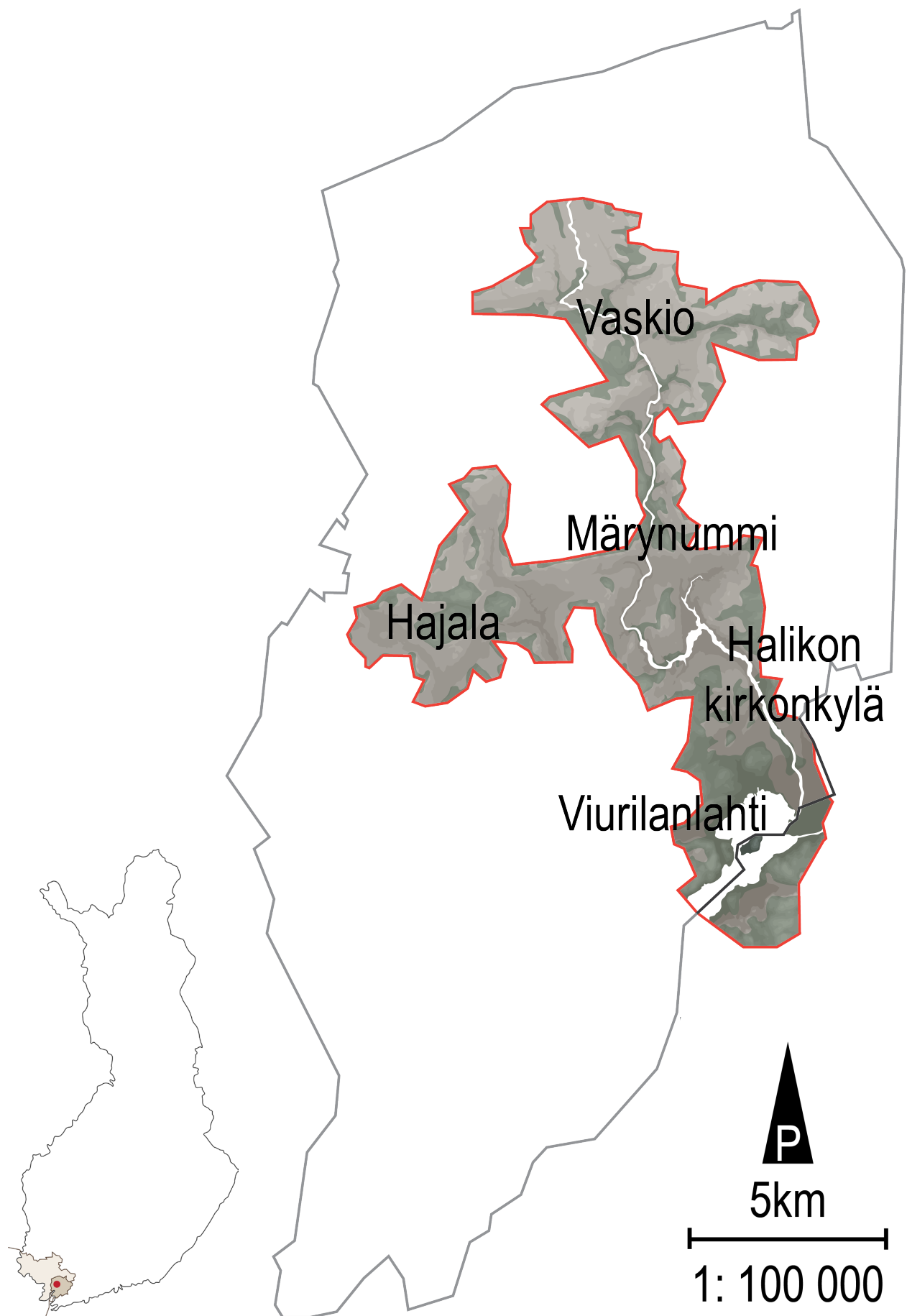
Maisemarakenne: Elementit, jotka koostavat yhdessä maiseman kokonaisuuden. Näitä elementtejä ovat maiseman perusrunkoon kuuluvat kallio- ja maaperä, jotka osoittavat selänteet ja laaksoalueet, kasvillisuus, elottomat vesisysteemit ja ilmasto. Maisemarakenteeseen kuuluvat myös ihmisen muovaavat kulttuuriset piirteet ja rakennelmat.

Valtakunnallisesti arvokas kulttuurimaisema: Vuonna 1995 valtioneuvoston antama päätös 156 arvokkaasta maisema-alueesta, jotka on otettava huomioon maankäytön suunnittelussa. Kulttuurimaisemat ovat kaupunkiympäristöjä tai maaseutumaisemia, joissa on hyvin säilynyttä historiallista kulttuuriperimää ja luontoarvoja.

Valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö: Museoviraston laatimia alueita, joilla vaikuttavat Valtioneuvoston määräämät alueidenkäyttötavoitteet. Niiden mukaan suunnittelussa tulee turvata kohteissa havaittava monimuotoisuus ja kerroksellisuus sekä kulttuuriset ja luonnonperinnölliset arvot. Kohteita on koko Suomessa 1258.

Perinnemaisema ja perinnebiotooppi: Perinnemaisemat ovat maisemakokonaisuuksia, joihin kuuluvat perinnebiotoopit sekä perinteiset rakennetut maisemat. Rakennettuihin maisemiin kuuluvat esimerkiksi historialliset aitat ja tuulimyllyt sekä eläinsuojat ja -aitaukset. Perinnebiotooppi on luontotyyppi, joka on syntynyt perinteisen maankäytön toimesta.

Maisemansuojelu ja maisemanhoito: Maisemansuojelu on lain ja säädöksin tapahtuvaa maiseman toivottujen ominaisuuksien säilyttämistä. Maisemansuojelu ei luonnonsuojelun tapaan välttämättä ensisijaisesti estä toimia maisema-alueella, mutta saattaa jopa kehottaa maisemanhoitoon liittyviin toimenpiteisiin. Maisemanhoito on konkreettisia toimia, jotka ylläpitävät maisemaa toivotun näköisenä, esimerkiksi viljelyä ja karjanhoitoa perinne- ja kulttuurimaisemien alueilla.

Kartta 1 (vasemmalla): Tutkimuskohteen sijainti Suomessa
Kartta 2 (oikealla): Tutkimuskohteen rajausta Halikossa.

3 HISTORIA

Tässä luvussa käsitellään aluksi, kuinka Halikonjokilaakson maiseman perusrunko on syntynyt. Maiseman perusrunko on maa- ja kallioperän muodostama selänteiden ja laaksojen vaihtelu. Tämän jälkeen tutustutaan siihen, miten ihminen alkoi muokata maisemaa vähitellen kulttuurimaisemaksi. Lopuksi perehdytään Halikonjokilaaksossa sijaitseviin tärkeisiin kulttuurikohteisiin, joita ovat merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt ja perinnemaisemat.

3.1 Maiseman perusrungon syntyminen

Suomessa viimeiset merkittävimmät muutokset maaperässä tapahtuivat viimeisen Veiksel-jääkauden aikana, joka päättyi noin 8000 vuotta ennen ajanlaskun alkua eli noin 10 000 vuotta sitten. Kuitenkin jo ennen viimeisintä jääkautta Halikon maankamaraa halkoivat ruhjelaaksot (Hirviluoto & Pitkänen 1992, 16). Jään sulaessa ja perääntyessä Halikonjoki asettui luonnollisesti tällaiseen ruhjelaaksoon, mutta ennen Halikonjokea ja sen laaksoja, alue oli merenpohjaa vielä useita satoja vuosia.

Suomen kallioperä ei kulunut jääkauden aikana merkittävästi ja vastaa suurin piirtein samaa muotoa kuin ennen jääkautta. Hajonnut, kulkeutunut ja kerrostunut maa-aines on ollut heikompaa rapakalliota, joka on kasaantunut moreenipeitteeksi. (Taipale & Saarnisto 1991, 158, 230.) Halikon eteläosissa jokilaaksossa moreenipeite on kuitenkin vähäisempää (Ikonen ym. 2006, 15).

7000–5000 vuotta eaa. syntyivät Halikonjokilaaksolle tyypilliset savikot. Suomessa runsaita savikerrostumia on erityisesti alueilla, joilta jäätikkö ensimmäisenä poistui. Jää suli ensimmäisenä Suomenlahden rannikolta ja sen jälkeen Pohjanlahden rannikolta. Laajat savikot ovat syntyneet Halikkoon ja sen jokilaaksoon, kun jäätikön sulaessa hieno saviaines kasaantui kallioiden välissä oleviin altaisiin. (Taipale & Saarnisto 1991, 244.)

Yksi luonnonvoima, joka muokkaa maisemaa vielä nykyäänkin, ovat massaliikunnot, joiden tapahtuessa kostea ja hieno maa-aines vyöryy painovoiman vuoksi alaspäin. Nämä massaliikunnot eli maanvyörymät ovat yleisiä Lounais-Suomessa keväisin lumien sulaessa ja rankkasateiden aikaan syksyllä (Taipale & Saarnisto 1991, 128–129). Uusia maanvyörymiä havaitaan Halikonjoen reunoilla aika ajoin nykyäänkin (Ikonen ym. 2006, 15), ja maisemallisesti ne näkyvät joen reunoilla joko jyrkempinä saviseinäminä tai valuneina terasseina.

Suomen nykyinen kasvipeite on muodostunut ja muuttunut viimeisimmän jääkauden jälkeen vaihteittain, sillä jää pyyhki koko kasvuston peittäessään maan (Taipale & Saarnisto 1991, 301). Ensimmäisenä puulajina mannerjäätikön peräännyttyä lounaisessa Suomessa esiintyi vaivaiskoivua (Hirviluoto & Pitkänen 1992, 20), joka on sittemmin väistynyt muiden puulajien tieltä, minkä vuoksi sitä ei tavata enää Halikonjokilaaksossa.

3.2 Kulttuuri muuttaa maisemaa

Halikon kulttuurimaiseman alueen luonnollinen muutos jatkui vielä ensimmäisten ihmisten saapumisen jälkeen esimerkiksi maankohoamisen ja kasvillisuuden muutosten myötä. Ensimmäiset ihmiskulttuurit eivät ole jättäneet näkyviä muutoksia maisemaan, joten pitkän aikaa kulttuurimaiseman alue säilyi luonnonmaisemana. Esihistoriallisen kulttuurin tutkiminen perustuu muinaisjäännöslöytöihin ja on osiltaan arvailua, sillä kirjallisia lähteitä ei ole (Hirviluoto & Pitkänen 1992, 17).

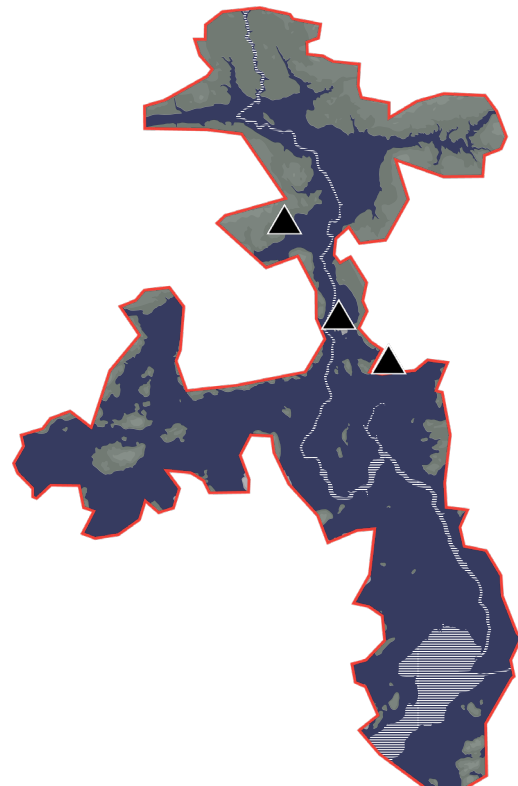
Kun ensimmäiset ihmiset, myöhemmin Suomenselän kulttuuriksi kutsutut asukkaat, saapuivat Halikon alueelle noin 6000 eaa., ei Halikonjokea ollut vielä olemassa (Hirviluoto & Pitkänen 1992, 20). Jääkauden jälkeen merenranta ylsi pohjoiseen Halikkoon, ja Halikon kulttuurimaiseman aluetta voisi luonnehtia metsäiseksi saaristoksi (Kartta 3). Tähän aikaan mäntymetsät olivat jo syrjäyttäneet koivut (Niemelä 1987, 23).

Pian mäntymetsien yleistymisen jälkeen ilmastossa alkoi vallita lämpökausi, joka antoi suotuisat olosuhteet lehtipuiden yleistymiselle. Näitä lehtipuita olivat esimerkiksi pähkinäpensas (*Corylus avellana*), jalava (*Ulmus sp.*) ja leppä (*Alnus sp.*). (Niemelä 1987, 23.) Näitä ja muutamia muita jaloja lehtipuita, kuten tammea (*Quercus robur*) tavataan kulttuurimaiseman alueella edelleen pieninä alueina (Ikonen ym. 2006, 40).

Halikonjokilaakson maiseman perusrungossa tapahtui huomattavia muutoksia vielä vuosituhansia ihmisen tulon jälkeen nopean maankohoamisen vuoksi. Suomen rannikolla maa kohoaa edelleen kaiken aikaa. Maankohoaminen on ollut aluksi nopeampaa ja sittemmin hidastunut (Taipale & Saarnisto 1991, 258). Halikossa maa kohoaa nykyisin 3–4 mm:n vuosivauhtia, mutta aivan jääkauden jälkeen kohoaminen saattoi olla jopa 6 cm:n vuosivauhtia (Ikonen ym. 2006, 15; Taipale & Saarnisto 1991, 254–255).

Merkintöjen selitykset

- Halikonjokilaakson kulttuurimaiseman raja
- Merenpinta
- Nykyinen Halikonjoki ja Viurilanlahti
- Maanpinta
- Asuinpaikka

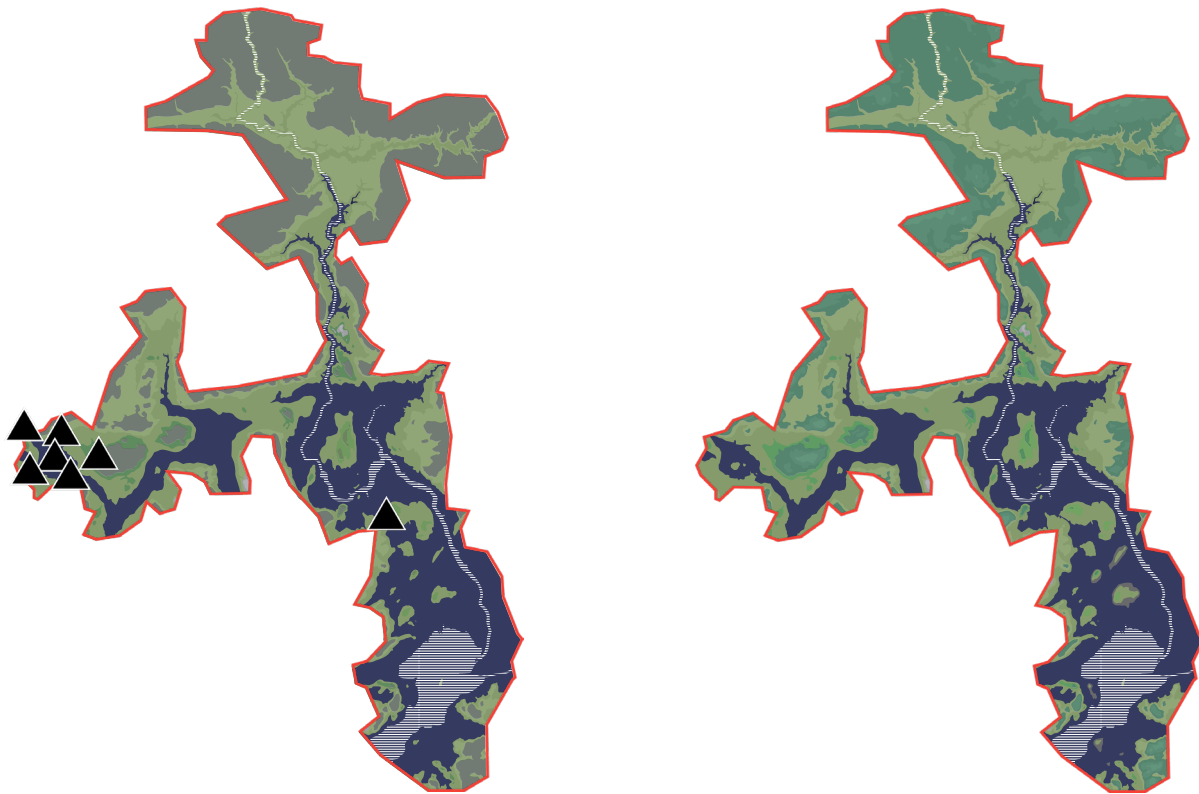

Kartta 3: Ensimmäisten kulttuurien asuttaessa nykyistä Halikonjokilaaksoa maisema oli mäntymetsäinen saaristo ja asutus sijoittui suojaisemmille rannoille. 6000–4200 vuotta eaa. merenpinta vastasi arviolta nykyistä +50m korkeutta merenpinnasta.

Saaristo muuttui maankohoamisen myötä sisäsaaristoksi noin 4000 vuotta eaa. (Kartta 4). Paikalliset asukkaat muuttivat lähemmäksi maasta kohoavaa savikkoista rantaa, vaikka he olivat todenneet aikaisemmat hiekkarinteet suotuisiksi asuinpaikoiksi. Uusia tulokkaita saapui Kaakkois-Euroopasta asumaan niityille kauemmas rannasta, ja he toivat mahdollisesti mukanaan varhaisen kosketuksen viljelykseen ja pienkarjan pitoon (Hirviluoto & Pitkänen 1992, 29, 32–35). Ensimmäiset merkit ihmisen vaikutuksesta luontoon viljelyksen muodossa on kuitenkin todettu tutkimuksin sijoittuvan vuosiin 1200–1000 eaa., ja samoihin aikoihin myös kuusi on alkanut vallata lehtimetsiä (Kartta 5) (Niemelä 1987, 24).

Vähitellen Halikonjoki löysi paikkansa laaksoon maan noustessa, ja ajanlaskun alettua asutus vakiintui jokilaaksoon, kun kodat ovat muuttuivat taloiksi ja talot pihapiireiksi. Pikkuhiljaa myös kaskeaminen ja maanviljely kasvattivat suosiotaan perinteisen pyynnin rinnalla, ja vehnän, ohran sekä rukiin viljelyksestä tulee arkista (Hirviluoto & Pitkänen 1992, 62). Pellot ja varhaiset laitumet alkoivat asettua alavalle savimaalle muodostaen avoimia maisemia, joita rikkoivat niistä kohoavat entisinä saarina olleet kallioiset ja metsäiset mäet (Mikkonen-Hirvonen 2006, 71–72). Halikonjokilaakson kulttuurimaiseman perusrunko alkoi vähitellen ilmentämään sen nykyistä, hyvin maisemasta havaittavaa olomuotoaan.

Historiallinen aika Halikonjokilaaksossa alkaa 1300-luvulla, jolloin Halikosta on ensimmäisiä painettuja mainintoja. Asutusta alkoi löytyä hieman ympäri Halikkoa 1400-luvulla, ja se levisi Halikon- ja Viurilanlahden rannoilta jokilaaksoja pitkin pohjoisen ja lännen suuntaan. Halikonjoen maisema-alueella tärkeimpänä kylänä toimi Rikalanmäki, vaikka sen loistokausi olikin jo parisataa vuotta aikaisemmin (Hirviluoto & Pitkänen 1992, 82, 156, 176–180.) Ensimmäisten kulttuurien elintärkeät vesireitit alkoivat saada rinnalleen tiheää tieverkostoa (Mikkonen-Hirvonen 2006, 72; Hirviluoto & Pitkänen 1992, 327).

Kartta 4 (vasemmalla): Maankohoamisen myötä ihmiset muuttivat rannan perässä etelämmäksi. Lehtipuut yleistyivät lämpimästä ilmastojaksosta johtuen. 4200–2000 vuotta eaa. merenpinta vastasi arviolta nykyistä +30m korkeutta merenpinnasta.

Kartta 5 (oikealla): Ennen ajanlaskun alkua Halikonjoki alkoi löytää uomaansa ja kuusi yleistyi lehtipuiden kustannuksella. 1200–1000 vuotta eaa. merenpinta vastasi arviolta nykyistä +20m korkeutta merenpinnasta.

Väestömäärän on arvioitu vaihtelevan Halikossa noin tuhannesta kahteen tuhanteen 1500-luvun lopulta aina 1700-luvulle asti, kunnes vuosisadan loppupuolella määräksi on arvioitu noin 3000. Kylät olivat vain kahden tai kolmen tilan kokoisia, ja vielä 1700-luvulla Rikalan lisäksi merkittävänä kylänä toimi Märy. (Hirviluoto & Pitkänen 1992, 216–222, 254, 444.)

Vuonna 1757 peltojen ja metsien yhteisomistus päättyi. Sen myötä viljelmien määrä kasvoi huomattavasti, ja karjanhoidosta tuli tärkeä osa maatalouden elinkeinoa. (Vainio 1993a, 113; 1993b, 155.) Alun perin karjaa pidettiin kuitenkin pääsääntöisesti vain lannoitteen tuottajana, ja vasta 1800-luvulla karjasta saataviin muihin tuotteisiin alettiin panostaa (Vainio, Kekäläinen, Alanen & Pykälä 2001, 18–20; Hinkka 1985, 75). Kaskeaminen sen sijaan oli vähentynyt huomattavasti viljelytekniikkana (Hirviluoto & Pitkänen 1992, 337).

Viljelmien määrän kasvu oli rinnakkaista väkiluvun nousun kanssa. Väestömäärä nousi 4000:een 1800-luvun aikana, ja peltojen hehtaarimäärä 1700-luvun reilusta 1000 hehtaarista 5200:aan (Hirviluoto & Pitkänen 1992, 254, 343–345). Seuraavan vuosisadan alussa väkiluku ylsi jo 6000:een ja peltojen hehtaarimäärä 10 000:een (Hinkka 1985, 19, 54). Parin viimeisen vuosisadan aikana pellot kuroutuivat yhteen ja alkoivat hallitsemaan alavampaa savikkoista laaksoa kulttuurimaisemassa. Sadan vuoden aikana ennen vuoden 2009 kuntaliitosta Saloon, Halikon väkiluku nousi lähes 10 000:een (Tilastokeskus 2009, 5), mutta Halikon tiivis taajamakeskusta jää arvokkaan maisema-alueen ulkopuolelle.

3.3 Merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt ja perinnemaisemat

Halikonjoen valtakunnallisesti arvokkaalla maisema-alueella on muutama valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö. Ne ovat Museoviraston määrittelemiä alueita ja niillä toimivat valtioneuvoston määräämät alueidenkäyttötavoitteet, joiden mukaan suunnittelussa tulee turvata kohteissa havaittava monimuotoisuus ja kerroksellisuus sekä kulttuuriset ja luonnonperinnölliset arvot (MV 2009).

Kuva 1: Rikalanmäki on yksi vanhaisimmista kylistä Halikonjokilaaksossa. Nykyisin se on osa Halikon kirkonseudun merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä. Loviisa Léman 2019.

Vuorentaan kartano (Kuva 2) on kolmesta kartanosta vanhin (Hirviluoto & Pitkänen 1992, 445). Sen päärakennuksen vanhin osa on suurin piirtein 1570-luvulta, mutta pysyvänä asuinpaikkana alue on ollut jo ennen 1300-lukua (Silander 2005, 244). Kartano pääsi hieman rappeutumaan parin sadan vuoden aikana ja sitä käytettiin viljamakasiinina, kunnes se korjautettiin asuttavaksi vuonna 1855 (Hirviluoto & Pitkänen 1992, 445). Vuorentaan kartanon merkittävyyttä lisäävät maisemallinen sijainti Viurilanlahden rannalla sekä sitä ympäröivät suojellut vanhat puut ja Vaisakonniemen monipuolinen lajisto (Silander 2005, 244).

Myös Joensuun kartanon alueella on ollut pysyvää asutusta ennen 1300-lukua (Silander 2005, 258). 1500-luvulla tilaa on asuttanut Hornien suku, mutta 1790-luvulla rakennettiin Armfeltien toimesta Joensuuhun uusi kustavilaistyylinen päärakennus sekä ajan kartanoille tyypillinen taidepuutarha ja englantilaistyylinen puisto tilaa komistamaan (Hirviluoto & Pitkänen 1992, 445–446). Kartanolta kulkee suojeltu koivukuja Halikon kirkolle (Silander 2005, 258).

Viurilan kartanon mailla on samaan tapaan ollut asutusta jo ennen 1300-lukua ja ensimmäinen tila 1400-luvulla (Silander 2005, 238). Rakennukset olivat pitkään vaatimattomat ja asumattomat, vaikka kartanon piiriin kuului useita rakennuksia. Armfeltien muutettua sinne 1800-luvulla rakennettiin uusklassiseen tyyliin uusi päärakennus ja piharakennusten uusiminen alkoi. (Hirviluoto & Pitkänen 1992, 446–448.) Kartanoon kuuluu jalolehtipuukuja, ja kartanon ympäristön rakennuksilla on historiallisia, maisemallisia ja paikallisia arvoja (Silander 2005, 238–239).

Kartanomiljööt muodostavat Viurilanlahden rannalle yhtenäisen merkittävän rakennetun kulttuuriympäristön alueen, jota monipuolistavat perinnemaisemat ja Halikon kirkko ympäristöineen. Kartanoilta Halikonjokea seuraten hieman pohjoiseen sijoittuu Halikon kirkonseutu, jossa on ollut samoihin aikoihin vakituista asutusta kuin kartanoiden mailla. Alueeseen kuuluvat 1440-luvulla rakennettu Halikon kirkko (Kuva 3), vuonna 1773 rakennettu kellotapuli, Rikalanmäen (Kuva 1) rautakautiset kalmistot ja Rikalaan kuuluva erillinen Linnamäki (Kuva 6) (Särkinen 2008, 46, 70.) Kirkonseudulle, aivan kirkon läheisyyteen, on valmistunut vuonna 1866 joen ylittävä kivisilta, joka kunnostettiin museosillaksi 1980-luvulla (Masonen 1993, 169). Joen kirkon puoleisella mäellä lähellä museosiltaa sijaitsee vuonna 1849 valmistunut viljamakasiini, joka korjattiin 1980-luvulla Halikon museoksi (Särkinen 2008, 58).

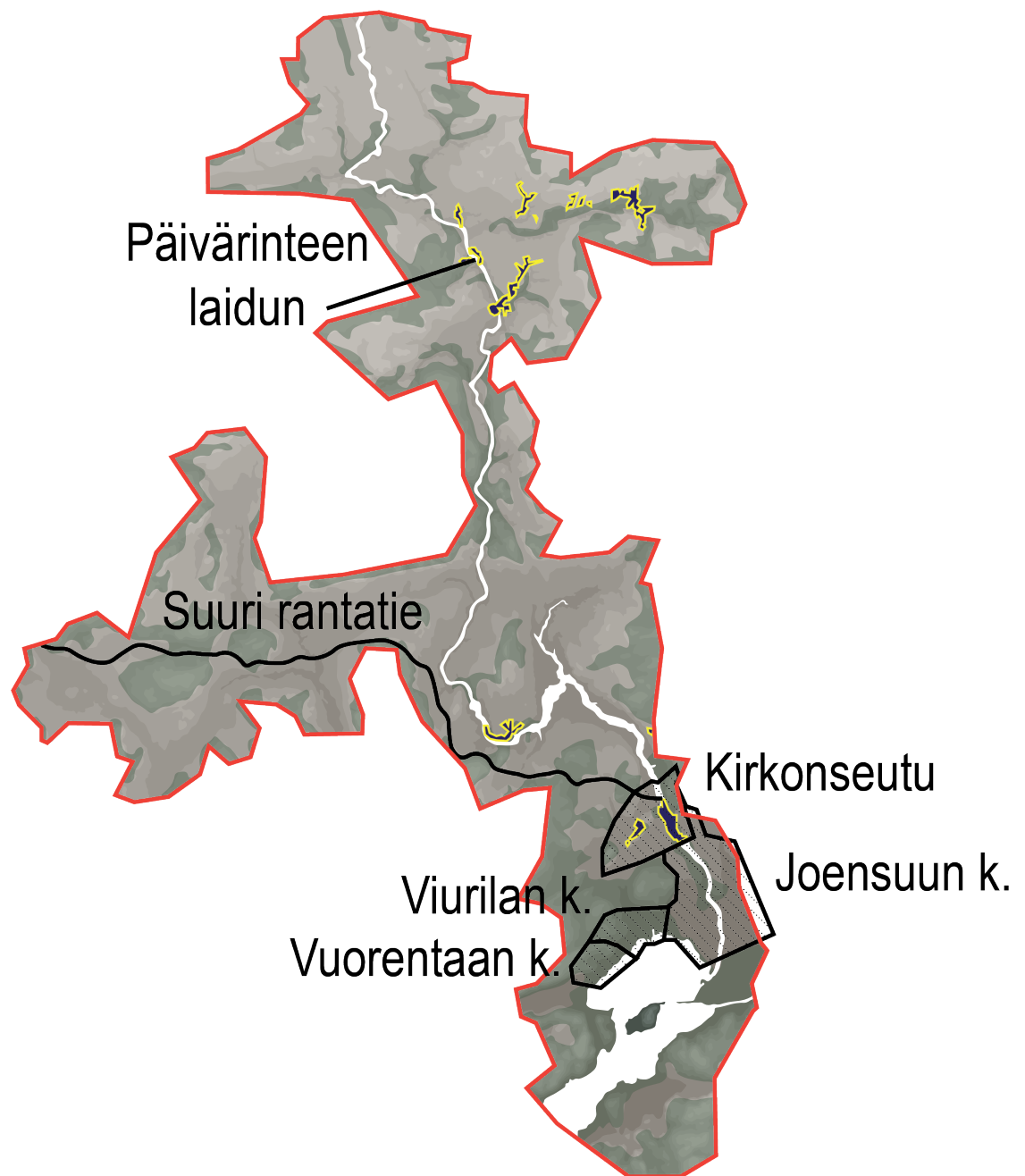

*Kuva 2 (vasemmalla): Vuorentaan päärakennus on monipuolisen ja vanhan puuston ympäröimä. www.halikko.com.
Kuva 3 (yllä): 1440-luvulla rakennettu Halikon kirkko ja sen kellotapuli. Halikon kirkko on kirkkolain suojelema ja sen ympäristö on merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö. Loviisa Léman 2019.*

Suuri rantatie (Kuninkaantie) on yksi maisema-alueella sijaitseva merkittävä rakennetun kulttuuriympäristön kohde. Se on yksi tärkeimmistä historiallisista tieosuuksista Suomessa, mikä kulkee Turusta Viipuriin, ja on rakentunut rannikkoreitiksi mahdollisesti jo 1300-luvulla (Metsäranta 2010, 32). Sen merkittävyys otettiin huomioon jo aikaisemmin, kun siitä tuli vuonna 1734 asetetun lain mukaan alueen ainoa yleinen maantie, jonka kunnostuksesta olivat velvollisia kaikki sen aikaisen kihlakunnan pitäjät (Hirviluoto & Pitkänen 1992, 328). Halikonjoen maisema-alueeseen kuuluu vain pieni osuus suuresta rantatiestä.

Kulttuurimaisemien alueella ja erityisesti rakennettujen kulttuuriympäristöjen lähiympäristöstä löytyy usein perinnemaisemia. Perinnemaisemiin kuuluvat kulttuurivaikutteiset luontotyypit eli perinnebiotoopit, joiden perinteisestä maankäytöstä kertovaa kasvillisuutta kutsutaan kulttuurikasveiksi (Heikkilä 2000, 71; Hirviluoto & Pitkänen 1992, 67; Ikonen ym. 2006, 20). Varsinais-Suomessa inventoitiin 1990-luvulla perinnemaisemia, joita Halikosta tunnetaan 20 (Lehtomaa 2000, 97–108).

Halikonjoen maisema-alueelle inventoituja perinnemaisemia sijoittuu 12, ja ne ovat erittäin edustavia ja laajoja alueita (Kempainen & Lehtomaa 2008, 12). Suurin osa niistä sijaitsee joen varrella ja on pääsääntöisesti niittyjä ja laitumia. Perinnemaisemat saattavat olla myös suojelualueita, joista ehkä yksi merkittävimmistä on Päivärinteen laidun, sillä se on myös luontodirektiivin mukainen Natura 2000 -alue. Sen kasvilajistoon kuuluva mäkikaura kertoo perinteisestä maankäyttötavasta, ja ruohoniityn lomassa on harmaaleppämetsikköä. Alueella voi havaita myös maisemaa muovaamana luonnonvoimana maanvyörymiä terasseina. (Lehtomaa 2000, 98.)

Merkintöjen selitykset

- Halikonjokilaakson kulttuurimaiseman raja
- Merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö
- Perinnemaisema (Inventointi 1990)

Kartta 6 (yllä): Kartassa esitetty Halikonjokilaakson alueella sijaitsevat merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt ja perinnemaisemat.

Kuva 4 (oikealla): Ilmakuva Halikonjokilaaksosta. Vasemmalla erottuu Viurilanlahti ja siitä kohoava Vuohensaari.
Timo Smolander 2014, Salo.

4 NYKYHETKI

Tässä luvussa luonnehditaan aluksi, miltä Halikonjokilaakson kulttuurimaisema nykyisin näyttää maamerkkeineen. Tämän jälkeen käsitellään maisema-alueella tehtyjä inventointeja ja selvityksiä. Useita inventointeja tehdään tärkeiden luonnon ominaisuuksien tai kulttuuristen tekijöiden vaalimiseksi. Ne johdattelevat luvun loppuun koottuihin Halikonjokilaakson kulttuurimaiseman arvoihin.

4.1 Halikonjokilaakson maiseman luonnehdinta nykyään

Ympäristöministeriön maisema-alueryhmän mietinnössä esitetään arvokkaiden maisema-alueiden ja lisäksi Suomen jakamista kymmeneen maisemamaakuntaan, joiden maisemilla on omat ominaispiirteensä (YM 1993a, 15–17). Halikonjokilaakson kulttuurimaisemat ovat osa lounaismaan maisemamaakuntaa.

Lounaismaan maisemia kuvataan yleisesti laajojen savikkoisten jokilaaksojen alueeksi, jota elävöittää rannikolla saaristo ja pelloilla kumpuilevat kalliot (Heikkilä 2000, 119). Kylät ovat asettuneet ryhmiksi kumpareiden reunoille tai nauhamaisesti jokilaaksoa myötäillen (Hirvonen ym. 2016, 23). Maisemamaakunnat jaetaan useisiin alueisiin, joilla on vielä omat tyypilliset piirteensä, jotka ovat yleistä kuvausta tarkemmat. Halikko ja sen jokilaakso ovat osa lounaismaan lounaista viljelyseutua.

Lounaista viljelyseutua leimaa nimensä mukaisesti runsaat viljelysmaisemat. Alueella on Suomen suurin peltujen osuus koko maa-alasta (Heikkilä 2000, 120). Maisemaa kuvataan laajojen viljeltyjen peltujen ja metsäisten selänteiden kontrastiksi (Kuva 4). Aluetta kuitenkin rikastaa monipuolinen kulttuurikasvillisuus ja maisemaa pehmentävät lehtimetsävyöhykkeet. Asutus sijoittuu pääosin perinteiseen tapaan peltujen ja selänteiden väliselle vaihettumisvyöhykkeelle tai pelloista nouseville mäille. (YM 1993a, 21–22). Asutus maisema-alueella on noussut joenvarilta pitkin nauhamaiseksi asutusketjuksi (Hirviluoto & Pitkänen 1992, 178).

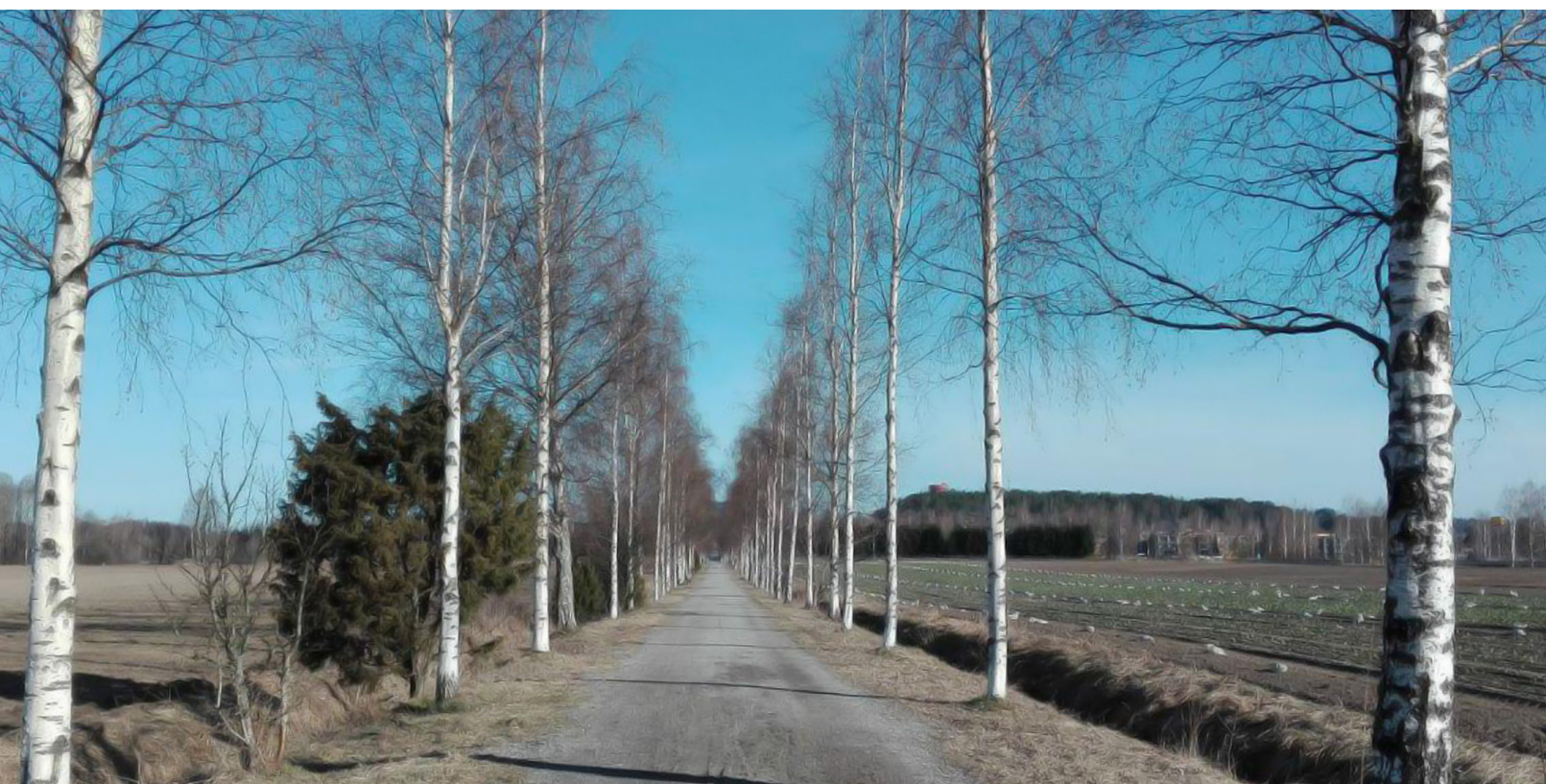

Alkuperäisen Ympäristöministeriön mietinnön toinen osa (YM 1993b, 42–43) kuvaa tarkemmin kunkin valtakunnallisesti arvokkaan maisema-alueen. Uskelan- ja Halikonjokilaakson maisemia luonnehditaan yhteisesti kokonaisuudeksi, jota kuvaavat kartanomiljööt ja hyvin säilynyt maaseudun asutus. Kuvauksessa toistuvat viljelyseudulle tyypilliset piirteet, kuten laajat savikkoiset viljelyalueet ja niistä kohoavat moreenipeitteiset kuivia kankaita peittävät metsäiset mäet.

Täsmällisempää kuvausta alueen tärkeistä historiallisista kulttuurikerrostumista antavat maininnat Halikonjokilaaksossa sijaitsevista kartanoista, muinaisjäänöksistään tunnetusta Rikalanmäestä sekä vanhasta kirkkosta. Vehnä ja sokerijuurikas mainitaan tärkeinä viljelylajeina sekä lehdot ja perinnebiotoopit maisemaa elävöittävinä tekijöinä. Asutusten sanotaan keskittyvän metsäisten selänteiden ja saarekkeiden reunoille, mutta erityismaininnan saa maisema-alueen länsiosassa sijaitseva Hajalan tiivis tienvarsikylä. (YM 1993b, 42–43.) Aivan kulttuurimaiseman rajalle Hajalassa sijoittuu myös 1700–1800-luvuilla toiminut Trömperin kestikievari (Louhenjoki-Schulman & Hedenström 2003, 94).

Maiseman luonnehdinta yleisesti ei kuitenkaan kata kaikkia maamerkkejä, jotka erottuvat maisemasta yleensä monilta suunnilta ja kaukaakin. Osa maamerkeistä sijaitsee arvokkaalla maisema-alueella, ja ne ovat suuressa arvossa, kuten rakennetut kulttuuriympäristöt. Muut maamerkit tekevät maisemasta ainutlaatuisen, vaikka ne eivät välttämättä tuo maisemalle lisäarvoa. Yksi maisema-alueen reunalle sijoittuva maamerkki on vuonna 1970 valmistunut punatiilinen vesitorni, joka nousee Halikon kirkon pohjoispuolella metsäisestä Kärävuorenmäestä (Kuva 5). Se sai linnamaisen muotonsa, kun sitä korotettiin 1990-luvulla. (Särkinen 2008, 34.) Viurilanlahdesta taas erottuu metsäinen Vuohensaari, joka muistuttaa pelloilta nousevia metsäisiä mäkiä.

Osa maamerkeistä näkyy maisemassa, vaikka niiden sijainnit jäävät tai jatkuvat arvokkaaksi rajatun maisema-alueen ulkopuolelle. Yhtenä maamerkkinä voi pitää vuonna 2003 valmistunutta Turku–Helsinki moottoritien osuutta (Särkinen 2008, 43), joka halkoo maiseman poikki Halikon kirkonkylästä pohjoiseen Märynummen tienoilla. Märynummen metsistä nousevat kolme 2014 pystytettyä tuulivoimalaa (Kuva 7) (Käiväräinen 2014), jotka tunnistaa jo kaukaa, mutta ne jäävät arvokkaan maisema-alueen ulkopuolelle. Maisema- alueen pohjoiseen osaan tultaessa Vaskiontieltä voi erottaa pellon takaa Vaskion kirkon ja sen kellotapulin.

Kuva 5 (vasemmalla): Näkymä Joensuun kartanon suojellulta koivukujalta Halikon keskusta päin. Taustalla erottuu tunnistettava maamerkki, Halikon vesitorni. Loviisa Léman 2019.

Kuva 6 (yllä): Linnamäki kohoaa Halikonjokilaakson pelloilta havumetsävaltaisena mäkenä. Se on osa merkittävää Halikon kirkonseudun rakennettua kulttuuriympäristöä ja samalla maisemallinen maamerkki. Loviisa Léman 2019.

4.2 Halikonjokilaaksossa tehtyjä selvityksiä ja inventointeja

Halikonjokilaakson kulttuurimaiseman alueella on tehty lukuisia selvityksiä ja inventointeja. Osa selvityksistä rajautuu arvokkaan maisema-alueen sisälle, kun taas osa niistä on laajempia ja koskee vain osittain maisema-aluetta. Inventointeja on tehty niin luonnon kuin kulttuurinkin näkökulmasta. (Ikonen ym. 2006, 26.)

Jokilaakson kasvillisuutta on tutkittu ja selvitetty jo 1930-luvulla (Ikonen ym. 2006, 26). Kasvistosta on tehty sen jälkeen lukuisia selvityksiä eri puolilla Halikkoa, joista monet sijoittuvat pääosin arvokkaalle maisema-alueelle, esimerkiksi perinnemaisemien inventointi 1990-luvulta (Lehtomaa 2000). Kasviston lisäksi merkittäviä luontoselvityksiä ovat eläimiä koskevat selvitykset, joista esimerkiksi lintuselvityksiä on tehty jo 1960-luvulla (Ikonen ym. 2006, 26).

Merkittävä kulttuuriselvitys Halikonjoen maisema-alueeseen liittyen on SARAKUM -projekti, jonka painopisteenä olivat kulttuuriympäristön rakennukset. Projektin maisemahistoriallinen tutkimus perustui isojaon maankäyttö-karttojen tutkimiseen. Tuloksena Halikon alueelta kerättiin rakennetusta ympäristöstä ja maisemasta aineisto, jonka pohjalta kohteita määritettiin arvoluokkiin valtakunnallinen, seudullinen, paikallinen, maisemallinen ja historiallinen (Silander 2005, 6). Raportti on erittäin kattava ja monipuolinen, ja osa sen kohteista sijoittuu arvokkaalle maisema-alueelle.

Varsinais-Suomen maakunnallisessa maisemanselvityksessä vuodelta 1990 on annettu monipuolinen kuvaus alueen maisemista ja yleinen maankäytön suunnitteluohje erilaisille maisematyypeille (Rautamäki 1990, 6). Selvitys käsittelee koko Varsinais-Suomen aluetta, mutta siinä on useita esimerkkejä nimenomaan Halikonjokilaakson kulttuurimaiseman alueelta. Selvityksessä Halikko on luokiteltu rannikon jokilaakso-selännevyöhykkeelle, jonka jokilaakso on piirteiltään laaja ja vaihteleva. Halikon keskustan taajamatyyppi on laajojen laaksojen kallio-moreenikumpareille sijoittunut. (Rautamäki 1990, 54, 70, 84.)

Usein erilaisia inventointeja suoritetaan kaavoitusta varten, esimerkiksi moottoriteliinjausta varten suoritettiin jo 1980-luvun lopulla arkeologinen inventointi (Poutiainen 1989, 1). Inventoinnit toimivat usein lähtötietoina muita projekteja varten, mutta vuosien kuluessa tieto muuttuu, mikä vaatii inventointien päivittämistä. Esimerkiksi viimeisin valtakunnallisesti arvokkaita maisema-alueita koskeva inventointi vuosilta 2010–2015 oli päivitysinventointi. Myös Lounais-Suomen perinnemaisemista alkoi vuonna 2016 inventointikierros, jossa kartoitetaan uusia alueita ja päivitetään aikaisempien alueiden arvoja ja hoito-ohjeita (ELY-keskus 2016).

4.3 Kulttuurimaiseman arvot

Kulttuurimaisemia ovat kaikki ympäristöt, joissa sekä luonto että kulttuuri ilmenevät. Joissain ympäristöissä, esimerkiksi tiiviisti rakennetuissa kaupunkiympäristöissä, luonto on vähemmän esillä. Ihanteellisia kulttuurimaisemia ovat kuitenkin ihmisen perimmäistä kulttuuria eli viljelyä edustavat maalaismaisemat. Kuten yleisesti maiseman kokeminen, myös termillä kulttuurimaisema ei anneta tietylle näkymälle ja kokemukselle arvoa, vaan se riippuu vahvasti kokijasta itse. Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet ovat kuitenkin tutkimuksen ja harkinnan tuloksia. (Heikkilä 2000, 15.)

Ympäristöministeriön mietinnössä maaseudun kulttuurimaiseman arvoiksi todetaan viljelymaisemat, kulttuurivaikuttainen luonto ja rakennettu ympäristö (YM 1993b, 6). Avoimet viljelyalueet ovat arvokkaita, sillä vain noin 8% Suomen maa-alasta on viljelty, ja horisontteja koristavat joka suunnassa metsät (Heikkilä 2000, 16). Kulttuurivaikuttamisesta luonnosta kertovat peltojen lisäksi Halikonjokilaakson perinnemaisemat. Luontoarvoa nostavat myös vanha puusto sekä monimuotoisuutta ilmentävät jalopuulehdot.

Merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt ovat yksinään jo hyviä syitä pitää Halikonjokilaaksoa arvokkaana maisema-alueena. Rakennettujen ympäristöjen muodostama alue on huomattava solmukohta, jossa yhdistyvät alueelle tyypilliset luonnon elementit ja kulttuurihistoriallinen kerrostuneisuus. Maisemassa yhdistyvät joki, jokilaakson pellot ja metsäiset mäennypylät, ja kulttuurista kertovat rikas muinaisjäännösaineisto, vanhat asuinpaikat ja suuri rantatie.

SARAKUM -projektissa määritetyt maisemallisesti arvokkaat alueet ovat yleensä kokonaisuuksia, joissa rakennettu ympäristö ja paikallishistoria kohtaavat. Maisemallisesti keskeinen sijainti ja rakentaminen antikvaariset arvot huomioiden olivat kriteereinä projektin maisemallisesti arvokkaaksi kohteeksi merkitsemiselle. Näihin kohteisiin on huomioitu myös kartanoita huomattavasti nuoremmat 1940–1950-lukujen rakennukset ja pihapiirit. (Silander 2005, 7.)

Valtakunnallisesti arvokkaan kulttuurimaiseman alueen rajoilta jatkuu laajoja maakunnallisesti arvokkaita maaseutumaisemia. Ne edustavat tyypillistä kulttuurimaisemaa omassa maakunnassaan, mutta eivät ole yhtä monipuolisia kuin valtakunnallisesti arvokkaat alueet (Alatalo & Nyman 2014, 3). Ne yhdessä Halikonjokilaakson kanssa muodostavat merkittävän laajan kulttuurimaiseman alueen, sillä maisemassa ei kuitenkaan havaitse eri arvoisten alueiden rajoja.

5 TULEVAISUUS

Tässä luvussa käsitellään aluksi yleisesti maaseutumaisemien uhkia, jotka ovat suurelta osin myös Halikonjokilaakson kulttuurimaiseman uhkia. Tämän jälkeen mainitaan maisema-alueella sijaitsevat suojelualueet. Luvun lopussa käydään läpi maisemansuojeluun ja -hoitoon liittyviä asioita sekä lyhyesti maiseman tutkimuksesta. Maisemansuojelu vaikuttaa maiseman arvojen säilymiseen tulevaisuudessa.

5.1 Kulttuurimaiseman uhat

Valtakunnallisesti arvokkaat kulttuurimaisemat edustavat Suomen maaseutumaisemien parhaimmistoa, mutta niitä uhkaavat monet tekijät. Koska suurin osa niistä on maaseutumaisemia, uhat voivat kummuta osittain yleisesti maaseutuja koskevista uhkista. Kulttuurimaisemissa uhat kohdistuvat usein alueen arvokkuutta määrittäviin tekijöihin (Heikkilä 2000, 35). Esimerkiksi Halikonjokilaaksossa Rikalanmäellä suoritettiin muutama vuosi sitten luvattomia maatöitä, joka saattoivat johtua piittaamattomuudesta (Vähämäki 2018).

Uhat vaikuttavat välittömästi tai välillisesti maisemaan, ja niitä ovat esimerkiksi maaseudun elinkeinojen ylläpito, suurempiin kaupunkeihin tapahtuva muuttoliike, ympäristöasiat sekä harkitsematon uudisrakentaminen. Halikonjokilaaksossa konkreettisiksi uhiksi voidaan todeta maisemien umpeenkasvu, maaseutuja koskeva politiikka, maisemanhoitoon liittyvä tiedon puute sekä jossain määrin viime vuosikymmenten rakennushankkeet, kuten moottoritie ja tuulivoimalat.

Väestönkehityksen ja muuttoliikkeen kannalta maaseutujen tulevaisuutta on vaikea ennustaa. Yleisesti 1980-luvulla väestö on vähentynyt jo aivan ydinmaaseuduilta, mutta 2000-luvulla myös maaseutujen paikalliskeskuksista (MMM 2017, 27–29). Toisaalta vuosituhannen alussa maalle muuttaminen myös kiinnosti ihmisiä, ja etenkin Etelä-Suomen maaseutualueet pysyivät elinvoimaisina (Lahikainen 2005, 32, 72).

Kaupunki-maaseutu luokituksessa Halikonjokilaakso on kuitenkin Salon kaupungin ulompaa kaupunkialuetta ja kaupungin kehysaluetta (Helminen ym. 2014, 10). Kaupunkien läheisillä maaseuduilla väestön määrä on kasvussa (MMM 2017, 27–29). Arvokkaalle kulttuurimaiseman alueelle ei tietysti toivota suurta ryntäystä, mutta koska Halikko on nykyisin Salon kaupunkia, Salon väkiluvun tilanne vaikuttaa myös Halikon elinvoimaisuuteen. Salon väkiluvun on ennustettu laskevan (Tilastokeskus 2015). Maaseudut autioituvat ja elinkeinon harjoittajat vähenevät, mikä voi vaikuttaa viljelyn määrään sekä peltojen ja muiden luontokohteiden hoitoon. Maaseuduille on kuitenkin alkanut ilmestyä erilaista toimintaa, esimerkiksi elämyspalveluita. (Laurila 2005, 33). Elämyspalvelut tuovat maaseudulle jonkin verran vierailijoita, mutta toiminta saattaa olla kausittaista, eikä välttämättä huomioi maisemanhoitoa.

Vaikka viljely ja karjanhoito ovat palveluyhteiskunnassa vähentyneet yleisimpänä työllistäjänä, ne ovat elinkeinoina toistaiseksi vielä tärkeä ravinnon tuottaja. Siitä huolimatta taloudellinen kannattavuus tähtää tehokkuuteen esimerkiksi tilakokoja kasvattamalla (Heikkilä 2000, 35). Jos tilojen koosta esitettäisiin laki, lukuisat pienemmät maatalousyksiköt lakkautettaisiin. Tuottavuuteen pyritäessä ei välttämättä investoida esimerkiksi perinnemaisemien hoitoon, ellei sitä erikseen määrätä.

Arvokkaita perinnemaisemia uhkaa umpeenkasvu. Jo 1700-luvulla Suuren rantatien varrella kulkiessa pystyi havaitsemaan peltojen huonosta hoidosta johtuvat kesannot kartanoiden mailla (Ehrensverd 1747). Toisaalta karjanhoito yleistyi viljelyn rinnalla vasta 1750-luvun jälkeen. Vuoden 1869 vuosikertomuksen mukaan Halikon niittyjen hoito oli laiminlyöty (Hirviluoto & Pitkänen 1992, 336), ja 1990-luvulla Salon seudulla karjanpito oli vähentynyt. Tämä näkyi perinnekasvillisuuden umpeenkasvuna (YM 1993b, 43). Maisemien umpeenkasvun vähenemistä eivät edistäneet EU:n mukana tuoma maatalouspolitiikka vuonna 1995, jonka vuoksi sadosta saatava taloudellinen hyöty väheni, mikä välittömästi vaikutti peltomaiseman hoidon kannustamattomuuteen (Pietola 2005, 196–197).

Vielä 2000-luvun alussa useampi Halikon perinnemaisemista oli hoidon tarpeessa. (Lehtomaa 2000, 97–108). Halikonjoen luonnonhoidon yleissuunnitelmaa varten tehdyssä tutkimuksessa selvisi, että maanomistajat olivat tietoisia ja kiinnostuneita hoitotoimenpiteistä kauniita ja avoimia maisemia kohtaan. Toteuttamiseen liittyi kuitenkin maanomistajien tiedon puute maisemanhoidosta, siihen liittyvistä tuista ja yhteistyömahdollisuuksista muiden alueen maanomistajien kanssa. (Ikonen ym. 2006, 28–31.)

Rakennushankkeista Viurilan kartanon pelloille 1990-luvulla rakennettua golfkenttää koetaan maisemaa uhkaavaksi, sillä sen puuistutukset kasvattavat umpeen näkymän Rikalanmäeltä Viurilanlahteen (Silander 2005, 238). Arvokasta maisema-aluetta ei myöskään turvannut sen asema kulttuurimaisemana, kun viljelymaiseman halki alettiin rakentaa moottoritietä Turku ja Helsinkiä yhdistämään (Heikkilä 2000, 47). Sen sijaan maisemien tuottamalla näkymillä moottoritietä on kutsuttu Suomen kauneimmaksi (Kiviluoto 2003).

Moottoritieosuuden varrella nykyisessä Halikonjokilaakson maisemassa näkyvät Märynummella lähellä moottoritietä metsästä nousevat kolme tuulivoimalaa (Kuva 7). Vuonna 2013 Salon seudulle kaavailtiin tuulivoimapuistoa lähes kahdellakymmenellä tuulivoimahankkeella (Järvinen 2013). Suuri vastustus on hidastanut useiden hankkeiden etenemistä tai kokonaan kaatanut hankkeita muutamaa vuotta myöhemmin (Kiviluoto 2018).

5.2 Suojelualueet Halikonjokilaaksossa

Valtakunnallisesti arvokkaalle maisema-alueelle ei ole määrätty omia suojelulakeja, mutta ne on otettava huomioon maankäytön suunnittelussa. Ne määritellään maakuntakaavassa, joka ohjaa maankäyttöä alemmilla kaavatasoilla. (Hirvonen ym. 2016, 14.) Kulttuurimaisemia suojelevat kuitenkin omilta osiltaan esimerkiksi maankäyttö- ja rakennuslaki (132/1999), luonnonsuojelulaki (1096/1996), rakennussuojelulaki (60/1985) ja muinaismuistolaki (295/1963) (Heikkilä 2001, 190). Maankäyttö- ja rakennuslain mukaan esimerkiksi kulttuuriarvoja tulee vaalia maankäytön suunnittelussa.

Halikonjokilaakson maisema-alueella on useita luontokohteita, esimerkiksi Natura 2000 -alueet, joilla on omat arvoluokkansa ja hoitomääräyksensä. Euroopan Unioni on antanut direktiivin luonnon monimuotoisuuden suojelemisen osalta jäsenvaltioille. Erityissuojelualueet muodostavat Natura 2000 -verkoston, jonka alueita luokitellaan joko lintualueiksi (SPA), eläin- ja kasvillisuusalueiksi (SAC) tai yleisön tärkeinä pitämiksi alueiksi (SCI). (YM 2018). Halikonjokilaakson alueella Natura-alueita on neljä, joista osa on luonnonsuojelulain mukaisia alueita ja osassa suojelu tapahtuu alueen maanomistajan toimesta.

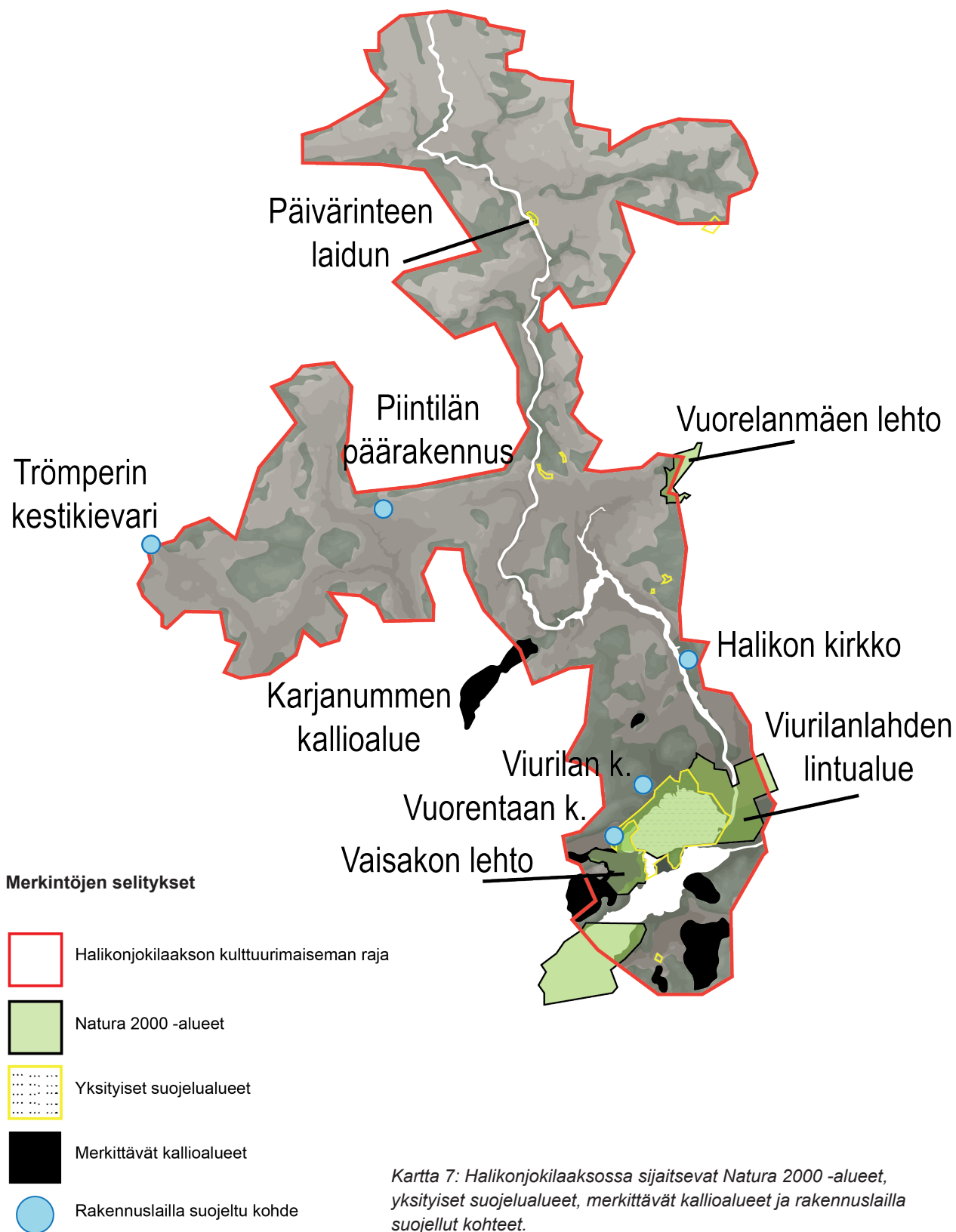
Perinnemaisemia ei suojella erikseen, mutta Lounais-Suomen Ympäristökeskus on laatinut raportin, joka antaa alueen eri perinnebiotoopeille omat hoitoluokkansa ja -ohjelmansa. Perinnebiotooppien hoito perustuu arvoluokkaan, jotka luokitellaan kolmeen päätyyppiin: valtakunnallisiin, maakunnallisiin ja paikallisiin. Raportissa on esitetty lisäksi pisteytys, jonka mukaan on luokiteltu kiireellisintä hoitoa kaipaavat perinnebiotooppien alueet. (Kempainen & Lehtomaa 2008.) Halikon manneralueen luontoinventointiin on koottu runsaasti näihin arvoluokkiin kuuluvia luontoalueita, joista useat ovat Halikonjokilaakson maisema-alueella (Lunnas & Lehtomaa 1998).

Yksityisillä suojelualueilla maanomistaja vastaa luonnonhoidosta. Halikonjokilaaksossa tällaisia suojelualueita ovat esimerkiksi perinnemaisemanakin tunnettu Päivärinne (SCI) ja Viurilanlahden laaja lintualue (SPA). Viurilanlahden kanssa osittain päällekkäin on Vaisakon lehto (SCI), joka kuuluu valtiolle ja on luonnonsuojelulain mukaan suojeltu. Myös Vuorelanmäen lehto (SCI) on valtion suojelema luontoalue, mikä tarkoittaa, ettei alueen tärkeiden piirteiden säilymistä saa vaarantaa muuttamalla luonnontilaista aluetta (Lunnas & Lehtomaa 1998, 18).

Salon seudun luontokohteista on esitetty raportti, jossa on listattuna merkittävät suojellut alueet, jotka ovat joko kansainvälisesti, valtakunnallisesti tai maakunnallisesti arvokkaita. Halikonjokilaakson kulttuurimaiseman alueelle sijoittuu 16 kohdetta, joista useimmat alueet ovat joko kasvillisuuden tai eläimistön vuoksi suojeltuja monimuotoisia lehtoja. Nämä alueet ovat pääsääntöisesti edellä mainittuja Natura-alueita tai yksityisiä suojelualueita. Yhtenä suojeluperusteena on myös maisemallisuus, mutta se ei esiinny yksin suojeluperusteena. Esimerkiksi Karjanummella on maisemallisuuden lisäksi merkittäviä kallioalueita. Arvokkaista kallioalueista on tehty omia selvityksiä ja arvoluokkia. (Salon seudun maakuntakaava 2006.)

Valtakunnallisesti merkittävillä rakennetuilla kulttuuriympäristöillä ei ole omaa suojelulakiaan, mutta niitä koskevat valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet (Metsäranta 2010, 7). Lisäksi niitä suojelee maisemien tapaan maankäyttö- ja rakennuslaki. Kuntien kaavoissa määritellään alueiden suojelutavoitteista. Jotkin rakennukset voivat olla suojeltu erikseen rakennussuojelulailla (498/2010). (Härö 2001, 185–186.) Halikonjokilaaksossa suojeltuja rakennuksia ovat Viurilan kartano, Vuorentaan kartano, Trömperin kestäkievari ja Piintilän vanha päärakennus. Halikon kirkko on erikseen suojeltu kirkkolailla (1054/1993).

Muinaisjäännösten suojelu ei vaadi erillistä päätöstä, sillä muinaismuistolaki on rauhoittanut kaikki kiinteät muinaisjäännökset. Näitä muinaisjäännöksiä ovat esimerkiksi linnavuoret, kalmistot, asuinpaikat ja hautaröykkiöt, joita löytyy Halikonjokilaakson maisema-alueelta ja sen ympäristöstä runsaasti. Museoviraston tehtävänä on muun muassa tutkia ja hoitaa muinaisjäännöksiä. (Mikkonen-Hirvonen 2006, 91.)

5.3 Maisemansuojelu jatkossa

Suojelua määrittävät lait takaavat tarkoin tiettyjen kasvien, eläinten tai rakennusten suojelun, mutta maisemansuojelu on suurempi ja monitasoisempi kokonaisuus. Maisemansuojelu ja maisemanhoito ovat käytännössä samaan päämäärään pyrkivät toimet, mutta suojelu mielletään säännöksiin ja lakeihin viittaavaksi toiminnaksi ja maisemanhoito johonkin konkreettiseen tekemiseen (Heikkilä 2000, 83). Jotkin inventoinnit, kuten jo Ympäristöministeriön alkuperäinen mietintö maisemanhoidosta (YM 1993a), pyrkivät ehdottamaan arvokkuutta säilyttäviä hoitomenetelmiä. Halikonjoen luonnonhoidon yleissuunnitelma kehottaa jokilaakson hoitamiseen, jolloin luonnon monimuotoisuus ja perinnemaisemat säilyisivät sekä ympäristön viihtyvyys ja virkistyskäyttö kohenisivat (Ikonen ym. 2006, 40). Ehdotukset eivät kuitenkaan vielä takaa varmuudella, että jotain konkreettista tapahtuu.

Politiikka ja lait vaikuttavat arvokkaiden maisema-alueiden tilaan tulevaisuudessa. EU:n yhteinen maatalouspolitiikka on muuttunut siitä, kun Suomi liittyi EU:hun ja nykyisin se tähtää maatalouden tuottavuuteen ja elinkeinon turvaamiseen ympäristöasioita unohtamatta. Maatalouden tuottavuuteen liittyvät vahvasti erilaiset tuet, joista ympäristökorvaus motivoi luonnon monimuotoisuuden turvaamiseen ja maatalouden luontoon tuottamien päästöjen vähentämiseen. (Niemi & Väre 2017, 41–47.) Yhtenä EU:n maatalouspolitiikan tavoitteena on nykyisin säilyttää avoimia maaseutumaisemia, ja Suomella on myös oma ohjelma maaseudun kehittämistä varten, joka huomioi valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet (Hirvonen ym. 2016, 10).

Lait ja korvaukset vaikuttavat välillisesti Halikonjokilaakson maisema-alueen tulevaisuuteen, mutta oikeat hoitotyöt vaativat konkreettisen toteutuksen. Varsinais-Suomen luonnonsuojelupiirin perinnemaisemien hoitoprojekti vuosina 2000–2003 raivasi niittyjä Halikonjoen varrella. Vain parissa vuodessa pystyi näkemään muutoksen toivottuun suuntaan. (Hagelberg, Härjämäki, Laakso 2003, 40.) Vuosina 2003–2005 Maisemajuna-projektin puitteissa Halikonjokilaaksossa hoidettiin perinnemaisemia muun muassa raivaustöinä, niittämällä ja aitaamalla. Lisäksi Salon Vihreä laakso -hanke samoihin aikoihin antoi suunnitteluapua, jonka takia joitakin uusia alueita otettiin käyttöön laidunnuksessa. (Ikonen ym. 2006, 29, 34–35.) Nykyisessä kulttuurimaisemassa voi huomata esimerkiksi Rikalanmäen ympäristössä lampaiden tekemää laidunnusta (Kuva 8) (Mikkonen-Hirvonen 2006, 79).

Inventointien lisäksi maisemaa voi tutkia eri tavoin. Tutkimukset voivat synnyttää inventointeja, merkittäviä havaintoja tai tärkeää keskustelua. Yksi erittäin havainnollinen tutkimustapa on visuaalinen maisemanseuranta. Kuvien vertailu on hyvä tapa nähdä muutokset maisemassa, ja aineistoa voi kerätä usean vuoden ajan ja eri vuodenaikoina. Visuaalista maisemanseurantaa on tehty myös Uskelan- ja Halikonjokilaaksojen alueella (Heikkilä 2005, 219–226).

Kuva 8: Rikalanmäellä laiduntavia lampaita. Laidunnus on toimiva keino hoitaa perinnemaisemia. www.halikko.com

6 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tutkimuksen tavoitteena oli koostaa tiivis perustietopaketti kulttuurimaiseman kehitysvaiheista Halikonjokilaakson alueella. Maisema-alueen kehitystä tutkittiin ensin historian näkökulmasta selvittäen, kuinka maiseman perusrunko on kehittynyt ja kuinka kulttuuri tuli osaksi maisemaa. Historian kartoitus johdatteli kertomaan maiseman nykyisen olomuodon luonteesta ja sen kulttuurisista arvoista. Lopuksi selvitettiin, mitkä asiat maisemaa uhkaavat ja kuinka sitä suojellaan tulevaisuudessa.

Halikonjokilaakso sijaitsee eteläisessä Suomessa, josta jäätikkö on aikoinaan ensimmäisenä väistynyt. Tästä johtuen maisema rupesi muovautumaan perusrungoltaan, kasvillisuudeltaan ja kulttuurisesti ensimmäisten alueiden joukossa Suomessa. Runsaat muinaisjäännöslöydöt Halikonjokilaakson alueella ovat valaisseet esihistoriallisten kulttuurien elämästä, asuinpaikoista ja liikkeistä. Geologiset ja biologiset tutkimukset todistavat maankamaran muutoksista ja kasvillisuuden kehityksestä eri aikakausina. Tietoja yhdistämällä voidaan kuvailla, kuinka Halikonjokilaakso muuttui vuosituhansien aikana mäntymetsävaltaisesta saaristosta vähitellen alaviksi laaksoiksi, joilta nousi seka- ja kuusimetsäisiä mäkiä maisemaa rajaamaan.

Vasta historiallisella ajalla kirjoitetuista lähteistä saadaan varmaa tietoa vakiintuneista asuinpaikoista, väkiluvusta sekä varhaisesta viljelystä ja karjanhoidosta. Ensimmäisten Halikonjokilaakson asukkaiden kulttuurimaisema 6000 vuotta eaa. on ollut pääsääntöisesti luonnonmaisemaa, joissa varhaiset asuinrakennukset eivät hallitse maisemaa – jos siitä edes selvästi erottuivat. Vasta viljelyn yleistyttyä 1700-luvun loppupuolella kulttuurimaisema alkoi ilmentämään enemmän ihmisen kädenjälkeä luonnossa. Väkiluvun ja peltujen hehtaarialojen noustessa rinnakkain viimeisten vuosisatojen aikana on Halikonjokilaaksossa päästy sen nykyiseen kulttuurimaiseman maaseutuvaikutteiseen ilmeeseen.

Asema valtakunnallisesti arvokkaana kulttuuriympäristönä ilmenee laajoina avarina peltoaukeina, merkittävinä rakennettuina kulttuuriympäristöinä ja monimuotoisena kasvillisuutena. Viurilanlahdella sijaitsevat kartanot, 1400-luvulla rakennettu kivikirkko ympäristöineen sekä Suuri rantatie ovat kaikki rakennettuja kulttuuriympäristöjä, joissa yhdistyy pitkä kulttuurihistoria, vanha rakennuskanta ja monimuotoinen kulttuurivaikutteinen luonto. Kulttuurivaikutteisia luontoja ovat myös perinnemaisemat, joita sijaitsee erityisesti Halikonjoen reunoilla.

Kulttuurimaisemien luontoa uhkaa umpeenkasvu, joka on yksi merkittävimmistä uhista myös Halikonjokilaaksossa. Umpeenkasvua on havaittu siitä asti, kun viljely on yleistynyt. Lait ja säädökset vaikuttavat välillisesti maaseutujen tilaan, ja sitä kautta myös maalaismaisemiin, joita useat kulttuurimaisemat – myös Halikonjokilaakso – ilmentävät. Jos jokin alue ei kuulu luonnonsuojelualueisiin eikä mikään laki kohdistaa niihin pakottavaa hoitotarvetta, niitä ei välttämättä hoideta.

Ihmiset arvostavat kaunista maisemaa, mutta maanomistajat ovat vasta viime vuosina heränneet esimerkiksi perinnemaisemien hoitotarpeisiin. Halikonjokilaakson luonnonhoidon yleissuunnitelmaa varten toteutetussa tutkimuksessa yhdeksi ongelmaksi todettiin, etteivät maanomistajien ja laiduneläinten omistajien yhteistyöstä oltu tietoisia tai kontaktia ei ole osattu muodostaa (Ikonen ym. 2006, 29). Maisemanhoitoa on viime vuosina onneksi jonkin verran toteutettu, ja nykyisessä Halikonjokilaaksossa saattaa nähdä enemmän perinnemaisemia kuin 1990-luvun inventointi osoittaa. Tulokset selviävät, kun perinnemaisemien päivitysinventointi valmistuu.

2000-luvun alussa Halikonjokilaakson peltomaisemaa halkomaan valmistui Turku–Helsinki moottoritie. Kulttuurimaisema ei hyötynyt moottoritiestä, mutta moottoritie hyötyi kulttuurimaisemasta, ja ehkä siksi se on saanut anteeksi arvokkaan kulttuurimaiseman läpi kulkemisen. Toisaalta tiheä tieverkosto on ollut tavallinen Halikossa ja Varsinais-Suomessa jo keskiajalla, mikä osoittaa, että uudet tiet ovat hyväksyttävä osa maisemaa, vaikka maiseman ilme siitä hieman muuttuisi.

Viimeisimpinä rakennushankeuhkina Halikonjokilaakson maisema-alueella on koettu tuulivoimalat. Todellisuudessa maisema muuttuu jatkuvasti, ja Halikonjokilaaksonkin maisema-alue saattaa kymmenien vuosien päästä olla tuulivoimapuistojen ympäröimä. Useat vastustajat pelkäävät tuulivoimaloiden sijoittamisesta asutuksen lähelle nimenomaan melun ja maisemahaitan vuoksi, vaikka kannattavatkin niitä ympäristöystävällisempänä ja turvallisempana kuin esimerkiksi ydinvoimaa (Tirkkonen 2007). Eivätkö tuulivoimalat kuitenkin edusta nykyistä ihmiskulttuuria ja sen rakentamista, joka saattaa satojen vuosien päästä omalta osaltaan olla arvostettua kulttuurimaisemaa?

Inventoinnit sekä suojelu- ja hoitoraportit ovat tärkeitä, jotta kulttuurimaisemat säilyvät tulevaisuudessakin arvokkaana ja seuraavien sukupolvien nautittavana kokemuksena. Maisemansuojelun mahdollisuudet ovat kuitenkin rajalliset. Joskus tapahtuu esimerkiksi tulvia tai metsäpaloja, jotka vaikuttavat luontoon pysyvästi ja sitä kautta maisemaan. Maiseman muutokseen kuuluu myös sen luonteen, arvojen ja suojelun muutokset. Investoinnit ja tutkimukset päivittävät hoitotarpeita ja edistävät myös virkistyskäyttöä ja viihtyisyyttä. Loppujen lopuksi tulevaisuudessakin Halikonjokilaakson kulttuurimaiseman kokeminen arvokkaana on yksilöllistä ja kokemukseen vaikuttavat monet seikat.

Tutkimukseni toimii perustietopakettina kyseisestä maisema-alueesta kiinnostuneille. Tutkimus voi mahdollisesti toimia myös pohjana maankäytön suunnittelulle tulevaisuudessa Halikonjokilaakson alueella. Samantyyppisiä laajempia tutkimuksia voisi koostaa muiltakin valtakunnallisesti arvokkailta kulttuurimaisemien alueilta.

LÄHTEET

Kirjalliset lähteet

Alatalo, J. Nyman, M. 2014. *Maaseudun kulttuurimaisemat ja maisemanähtävyydet: Ehdotus Satakunnan ja Varsinais-Suomen arvokkaiksi maisema-alueiksi 2014*. Varsinais-Suomen ELY-keskus. Raportteja 75/2014.

Ehrensverd, A. Honkala, S. (suom.) 1747. Julkaisussa: Kilpinen, P. 2005. *Kuninkaantieltä kerrottua: matkailijoiden kuvauksia 1700-luvulta*. Helsinki. Suomalaisen kirjallisuuden seura.

ELY-keskus 2016. *Perinnemaisemien valtakunnallinen inventointi*. Kemppainen, R. (tekijä). Varsinais-Suomen ELY-keskus. Kesäkuu 2016.
<https://www.ely-keskus.fi/documents/10191/14568595/Perinnemaisemien+valtakunnallinen+inventointi_esite_2016.pdf/8667ae00-8c70-491a-88a5-ada9cab2b42c>. Haettu 6.4.2019.

Hagelberg, E. Härjämäki, K. Laakso, M. 2003. *Työtä perinnemaisemien parhaaksi*. Turku. Varsinais-Suomen luonnonsuojelupiiri ry.

Heikkilä, T. 2000. *Suomalainen kulttuurimaisema*. Helsinki. Tammi.

Heikkilä, T. 2001. *Kulttuurimaiseman suojelu*. Teoksessa: Lounatvuori, I. Putkonen, L. (toim.) *Rakennusperintömme: Kulttuuriympäristön lukukirja*. Helsinki. Ympäristöministeriö, Museovirasto, Rakennustieto.

Heikkilä, T. 2005. *Maatalouspolitiikka muovaa peltojemme kasvukuntoa ja peltomaisemaa*. Teoksessa: Sepänmaa, Y. Heikkilä-Palo, L. (toim.) *Pellossa perihopeat*. Helsinki.

Helminen, V. Nurmio, K. Rehunen, A. Ristimäki, M. Oinonen, K. Tiitu, M. Kotavaara, O. Antikainen, H. Rusanen, J. 2014. *Kaupunki-maaseutu-alueuokitus: Paikkatietoihin perustuvan alueuokituksen muodostamisperiaatteet*. Suomen ympäristökeskus. Suomen ympäristökeskuksen raportteja 25/2014.

Hinkka, R. 1985. *Halikon historia II*. Salo.

Hirviluoto, A.-L. Pitkänen, K. 1992. *Halikon historia I*. Jyväskylä. Halikon kunta.

Hirvonen, A. Koski, K. Ahro, J. Söyrinki, R. Pakkanen, H. 2016. *Maisema: opas arvokkaiden maisema-alueiden maankäytön suunnitteluun*. ProAgria Etelä-Suomi ry, Etelä-Suomen maa- ja kotitalousnaiset.

Härö, M. 2001. *Rakennetun kulttuuriympäristön suojelu*. Teoksessa: Lounatvuori, I. Putkonen, L. (toim.) *Rakennusperintömme: Kulttuuriympäristön lukukirja*. Helsinki. Ympäristöministeriö, Museovirasto, Rakennustieto.

Ikonen, I. Hagelberg, E. Lammi, A. Lundström, E. Seppälä, O. Särmäntö, P. 2006. *Halikonjoen luonnonhoidon yleissuunnitelma*. Turku. Lounais-Suomen ympäristökeskus. Suomen ympäristö 36/2006.

Järvinen, S. 2013. *Vihreää sähköä tahkotaan tuulen voimalla*. Salon Seudun Sanomat. 6.10.2013.

Kemppainen, R. Lehtomaa, L. 2008. *Varsinais-Suomen perinnebiotooppien hoito-ohjelma*. Turku. Lounais-Suomen ympäristökeskus. Lounais-Suomen ympäristökeskuksen raportteja 15/2008.

Kiviluoto, M. 2003. *Tien rakentajat*. Salon Seudun Sanomat. 16.11.2003.

Kiviluoto, M. 2018. *Vastustus hyödytti useimmat seudun tuulivoimahankkeet*. Salon Seudun Sanomat. 8.1.2018.

Käiväräinen, V. 2014. *Märynummen tuulivoimaloiden pystytys alkaa parin viikon sisällä*. Salon Seudun Sanomat. 6.8.2014.

Lahikainen, A. 2005. *Kylä kelpaa!* Teoksessa: Schildt, S. (toim.) *Maaseudun rakennusperintö: huomisen vahvuus*. Tampere. Talonpoikauskulttuurisäätiö. Rakennustieto Oy. Talonpoikauskulttuurisäätiön julkaisuja uusi sarja n:o 2.

Laurila, P. 2005. *Maaseudun uusi ilme*. Maatalousmaisema ja maatalouden muuttuva rooli yhteiskunnassa. Teoksessa: Schildt, S. (toim.) *Maaseudun rakennusperintö: huomisen vahvuus*. Tampere. Talonpoikauskulttuurisäätiö. Rakennustieto Oy. Talonpoikauskulttuurisäätiön julkaisuja uusi sarja n:o 2.

Lehtomaa, L. 2000. *Varsinais-Suomen perinnemaisemat*. Turku. Lounais-Suomen ympäristökeskus. Alueelliset ympäristöjulkaisut 160.

Lehtomaa, L. Lunnas, T. 1998. *Halikon manneralueen luontoinventointi*.

Linkola, H. Eloranta, L. Forss, S. Heikkilä, T. Heliölä, J. 2018. *Valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden päivitysinventoinnista annetut lausunnot ja kannanotot*. Helsinki. Ympäristöministeriön raportteja 14/2018.

Louhenjoki-Schulman, P.-L. Hedenström, K. 2003. *Suomen kulttuurinähtävyydet*. Suom. Kokkonen, J. Koski, K. Helsinki. Otava.

Masonen J., 1993, *Tiet, kanavat ja laivaliikenne*. Julkaisussa: Varsinais-Suomen seutukaavaliitto. *Täällä työn ja tiedon puistot*. Turku.

Metsäranta, P. (toim.) 2010. *Linnoista lähiöihin: rakennetut kulttuuriympäristöt Suomessa*. Helsinki. Suomalaisen kirjallisuuden Seura; Museovirasto.

Mikkonen-Hirvonen, S. 2006. *Maiseman monet kasvot*. Teoksessa: Mäntylä, S. (toim.) *Miekka - menneisyys - maisema*. Halikko. Halikon kunta.

MMM; Maa- ja metsätalousministeriö 2017. *Maaseutukatsaus 2017*. Sireni, M. Halonen, M. Hannonen, O. Hirvonen, T. Jolkkonen, A. Kahila, P. Kattilankoski, M., Kuhmoinen, H.-M. Kurvinen, A. Lemponen, V. Rautiainen, S. Saukkonen, P. Åström, C. Helsinki. Maa- ja metsätalousministeriön julkaisuja 7/2017.

MV; Museovirasto 2009.w *Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY*. <www.rky.fi>. Haettu 23.3.2019.

Niemelä, J. (toim.) 1987. *Turun-Salon seudun maaperä*. Espoo. Suomen geologinen kartta: maaperäkartojen selitykset.

Niemi, J. Väre, M. (toim.) 2017. *Suomen maa- ja elintarviketalous 2016/2017*. Helsinki. Luonnonvarakeskus. Luonnonvara- ja biotalouden tutkimus 17/2017.

Pietola, L. 2005. *Maatalouspolitiikka muovaa peltojemme kasvukuntoa ja peltomaisemaa*. Teoksessa: Sepänmaa, Y. Heikkilä-Palo, L. (toim.) *Pellossa perihopeat*. Helsinki.

Poutiainen, H. 1989. *Turku-Helsinki moottoritienlinjan arkeologinen inventointi välillä Paimio - Muurla*. <https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=101670&tyyppi=pdf&kansio_id=734>. Haettu 30.3.2019.

Rautamäki, M. 1990. *Maakunnallinen maisemaselvitys: Varsinais-Suomi*. Turku. Varsinais-Suomen Seutukaavaliitto.

Salon seudun maakuntakaava 2016. *Salon seudun luontokohteet ja -alueet*. Varsinais-Suomen liitto. Taulukko 3. <<https://www.varsinais-suomi.fi/images/tiedostot/Maankaytto/2010/kaavoitus/Salo/03luontoluettelo.pdf>>. Haettu 7.4.2019.

Silander, P. 2005. *Halikon kulttuuriympäristö ja arvot: Salon seudun rakennettu kulttuuriympäristö ja maisema: SARAKUM 2000-2004 projektiraportti*. Turun maakuntamuseo.

Särkinen, Å. 2008. *Halikon kirkonkylän kehitys*. Turku.

Taipale, K. Saarnisto, M. 1991. *Tulivuorista jääkausiin: Suomen maankamaran kehitys*. Porvoo. WSOY.

Tilastokeskus 2009. *Väestörakenne 2008*. Helsinki. Julkaistu 27.3.2009. Suomen virallinen tilasto. <https://www.stat.fi/til/vaerak/2008/vaerak_2008_2009-03-27_fi.pdf> Haettu 7.4.2019.

Tilastokeskus 2015. *Väestöennuste 2015 iän ja sukupuolen mukaan alueittain 2015-2040*. Haettu 7.4.2019.

Tirkkonen, T. 2007. *Tuulivoimaloita kannatetaan, muttei liian lähelle asutusta*. Salon Seudun Sanomat. 31.7.2007.

Vainio, J. 1993a. *Maaseudun asutusrakenne*. Julkaisussa: Varsinais-Suomen seutukaavaliitto. *Täällä työn ja tiedon puistot*. Turku.

Vainio, J. 1993b. *Maaseudun rakentaminen*. Julkaisussa: Varsinais-Suomen seutukaavaliitto. *Täällä työn ja tiedon puistot*. Turku.

Vainio, M. Kekäläinen, H. Alanen, A. Pykälä, J. 2001. *Suomen perinnebiotoopit: perinnemaisemaprojektin valtakunnallinen loppuraportti*. Helsinki. Suomen ympäristökeskus. Suomen ympäristö 527.

Vähämäki, H. 2018. *Yrittäjä turmeli muinaismuistoaluetta Salossa*. Yle uutinen. [Verkkajulkaisu]. 2.11.2018. <<https://yle.fi/uutiset/3-10490464>>. Haettu 4.2.2019.

YM; Ympäristöministeriö 1993a. *Maisema-alue työryhmän mietintö osa I: Maisemanhoito*. Helsinki. Mietintö 66/1992.

YM; Ympäristöministeriö 1993b. *Maisema-alue työryhmän mietintö osa II: Arvokkaat maisema-alueet*. Helsinki. Mietintö 66/1992.

YM; Ympäristöministeriö 2018. *Natura 2000 -verkosto turvaa monimuotoisuutta*. <https://www.ym.fi/fi-FI/Luonto/Luonnon_monimuotoisuus/Luonnonsuojelualueet/Naturaalueet>. Haettu 19.3.2019.

Karttalähteet

Kaikki karttaesitykset laatinut Hilja Léman 2019.

Kuvalähteet

Kansikuva: Loviisa Léman 2019. *Näkymä Halikonjokilaaksosta.*

Kuva 1: Loviisa Léman 2019. *Rikalanmäki.*

Kuva 2: www.halikko.com. *Vuorentaan päärakennus.*

Kuva 3: Loviisa Léman 2019. *Halikon kirkko ja kellotapuli.*

Kuva 4: Timo Smolander 2014. *Ilmakuva Halikonjokilaaksosta.* Salo. Airsalo.

Kuva 5: Loviisa Léman 2019. *Joensuun koivukuja ja Halikon vesitorni.*

Kuva 6: Loviisa Léman 2019. *Linnamäki.*

Kuva 7: Loviisa Léman 2019. *Märynummen tuulivoimalat.*

Kuva 8: www.halikko.com. *Rikalanmäen lampaita.*